

РЕФЛЕКСИВНИЙ КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ ТВОРЧОЇ АКТИВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ

У статті з позицій акмеології розглядається рефлексивний компонент творчої активності майбутнього вчителя музики.

На сучасному етапі розвитку суспільства перед вищою школою ставиться задача готувати кадри, що можуть активно і творчо діяти, швидко адаптуватися до нових, часто мінливих умов. Є очевидним факт, що лише високий рівень теоретичних розробок у педагогіці і пов'язаних з нею науках, дозволяють намічати стратегію розвитку і розробляти моделі бажаного стану системи освіти, здійснювати планомірне керування нею.

У дослідженнях педагогів і психологів, присвячених проблемі впливу особистості педагога на учнів (Н. Тализіна, В. Сластьонін, В. Кан-Калік, А. Мудрик), підкреслюється, що лише вчителі, що досягли розвитку своєї творчої індивідуальності, здатні робити найбільші "внески" у формування особистості вихованців, впливати на їхні життєві змісти і цінності, стимулювати розквіт творчих сил і здібностей дітей. Багато дослідників, які вивчають становлення й розвиток особистості сучасного вчителя (В. Сластьонін, В. Рогов, Л. Митіна, М. Віленський, С. Бегідова), підкреслюють важливість переведення його з об'єктної в суб'єктну позицію, тобто позицію активного професійного самовиховання.

В основі нових підходів до удосконалення вищої освіти лежить ідея особистісно-орієнтованого навчання, сутність якого полягає в гуманізації педагогічного процесу, поважному ставленні до особистості студента як суб'єкта пізнання, спілкування, соціальної творчості, що вимагає виявлення і розвитку потенційних можливостей кожної молодої людини, створення умов для прояву її самобутності. Це спричинило появу на порядку денному питання вивчення механізмів саморозвитку особистості, її самоактуалізації, оскільки розвиток, освіта особистості не закінчуються з одержанням диплома, а, можливо, тільки починаються. У зв'язку з цим перед ВНЗ стоїть задача – дати установку майбутньому фахівцеві на самореалізацію, самовдосконалення, досягнення вершин професіоналізму, тобто формувати його з позицій акмеології.

Акмеологія, як область інтегративного людинознавства, розглядає людину як цілісний феномен і досліджує причини її саморуху до вищих досягнень. Формування особистості фахівця з позицій акмеології дозволяє розглядати підготовку майбутніх учителів під новим кутом зору.

Усвідомлення цієї проблеми знайшло відображення в роботах А. Бодалева, А. Деркача, О. Дубасенюк, Н. Кузьміної, Л. Лаптева, А. Саркісян, А. Маркової та ін. На думку науковців, акцент на необхідності оволодіння акмеологічною культурою відкриває перед фахівцем необмежені можливості в духовно-моральній досконалості, прагненні до професійної компетентності, готовності до ризику, пошукові індивідуального стилю діяльності. Акмеологічна культура синтезує всі складові загальної культури. Сутність такої культури виявляється в цілісній гармонійності конкретної людини, а цілісність особистості виступає критерієм її сутності.

Як свідчать дослідження, велика частина вчителів має слабо виражену установку на самореалізацію, значна кількість педагогів виявляє стійкі стереотипи педагогічного мислення, не має суб'єктної позиції в педагогічній діяльності.

Аналіз внутрішніх обмежень, що заважають учителям виразити себе, самореалізуватися в педагогічній діяльності, виявляє досить слабкі рефлексивні уміння, відсутність великих професійних цілей, неадекватність самооцінки, невміння творчо підходити до рішення педагогічних задач, слабе уявлення про професійно-значимі якості особистості і механізми їхнього розвитку. І саме в цьому зв'язку досить актуальною і перспективною є проблема розробки акмеологічного підходу до підготовки майбутнього вчителя, що дозволив би найбільш повно розкрити сутність творчої активності особистості студентів-музикантів.

У контексті викладеного ми розглядаємо акмеологічний компонент як підґрунтя рефлексивного компонента творчої активності майбутнього вчителя музики, що забезпечує потребу в професійній, творчій праці. У даній статті відстежено декілька видів рефлексії: міжособистісна рефлексія, що, у свою чергу, складається з п'яти рефлексивних ліній: комунікативних взаємодій типу "Учитель – школа", "Учитель – клас", "Учитель – учень", "Я – Учитель", "Учитель – родина"; внутрішньоособистісна рефлексія; предметна рефлексія; антиципація.

Відомо, що всякий конкретний вид творчості – це прояв особистості, що актуалізується (творить сама себе) не тільки в науці, мистецтві, громадському житті, але й у становленні особистісної позиції. Трансляція безособових, чисто об'єктивних знань або способів діяльності призводить до того, що студент не може виявляти себе у відповідних областях культури і не розвивається як творча особистість. Якщо ж він, опановуючи культуру, робить відкриття у самому собі, при цьому переживає пробудження нових розумових сил, то відповідна область культури стає "його світом", простором можливої самореалізації, а оволодіння нею одержує таку мотивацію, яку традиційна освіта забезпечити не може. Студент повинен уміти сприймати явища культури не тільки як об'єктивацію думки, творчого потенціалу, морального вибору інших людей, але й одночасно "пізнавати себе" у вже створеному і розвиватися як "культурно-історичний" суб'єкт, для якого минуле і майбутнє культури – це його минуле і майбутнє [1]. У процесі індивідуально-професійного розвитку відбуваються примноження особистісного потенціалу: ефективна зміна спрямованості особистості (розширення кола інтересів, зміна потреб, актуалізація ролі мотивів досягнення, зростання потреби в саморозвитку); надбання досвіду і підвищення квалі-

фікації; розвиток професійних, важливих психологічних якостей; розвиток індивідуально-ділових якостей (організованості, ретельності, ініціативності, нормативності поведінки).

Найбільш повно особистість розкривається в професійній діяльності. У ній людина прагне реалізувати свої особисті і професійні якості, розвинути свою індивідуальність, завоювати авторитет і суспільне визнання. Способом саме такого прояву особистості виступає професійне самовизначення і самоствердження.

А. Деркач під професійним самовизначенням розуміє процес розвитку особистості у професійній діяльності на основі найбільш повного використання нею своїх здібностей та індивідуально-психофізіологічних можливостей. Цей процес не може бути обмежений якимсь одним етапом, він займає весь період активної трудової діяльності [2].

О. Яблокова і С. Козловський вважають, що процес професійного самовизначення є унікальним і неповторним, оскільки в ході його формуються індивідуальний стиль діяльності й інтегровані структури психологічних компонентів професійного становлення особистості. У процесі професійного самоствердження людина прагне до виявлення зони особистої відповідальності за розвиток своєї індивідуальності засобами професійного самоствердження. При цьому вона прагне об'єднати те, що було і потенційно є в її особистості, з тим, що позитивно несе в собі її професія. Якщо цього не відбувається, то незадоволення реалізацією своїх домагань і обмеженість соціального простору для самоствердження веде до зміни ціннісно-змістовної і мотиваційної сфери. Тоді починається процес деградації особистості і вона самозатверджується за будь-яку ціну і, як правило, за чийсь рахунок [36: 217].

Рефлексивне ставлення людини до власної діяльності є однією з найважливіших умов глибшого її усвідомлення, критичного аналізу і конструктивного удосконалення. Рефлексія знаходить своє вираження у так званій нормальній подвійності свідомості, коли індивід по відношенню до самого себе одночасно виступає і як об'єкт рефлексії ("Я-виконавець"), і як її суб'єкт ("Я-контролер"), що регулює власні дії і вчинки. Важливо відмітити, що рефлексивний аналіз діяльності не є процесом, замкнутим у якомусь чисто "індивідуальному просторі" самосвідомості; навпаки, як це показано в загальній і соціальній психології, здатність людини рефлексивно поставитися до самої себе і до своєї діяльності – є результатом освоєння (інтеріоризації) особистістю соціальних відносин між людьми. Лише на основі взаємодії з іншими людьми, коли людина намагається зрозуміти думки і дії іншого, вона виявляється здатною рефлексивно поставитися і до самої себе. Іншими словами, індивідуальна внутрішня рефлексія заснована на процесах взаємовідбиття, змістом яких є не тільки "моє" розуміння внутрішнього світу "іншого", але і збагнення того, як цей "інший" розуміє "мене" [4].

Рефлексія – "принцип людського мислення, що направляє його на осмислення й усвідомлення власних форм і передумов; предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання; діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню структуру і специфіку духовного світу людини" [5: 579].

Будучи системним явищем, рефлексія, як уже зазначалося вище, містить у собі предметну рефлексію, внутрішньоособистісну, міжособистісну, а крім того, виділяється педагогічна рефлексія як специфічний вид, що включає в себе і предметну, і особистісну, і міжособистісну рефлексії, а також антиципацію.

У процесі розвитку творчої активності студентів-музикантів передбачається вивести особистість на такий рівень самосвідомості, де безперервне творче самовдосконалення буде природним станом майбутнього фахівця. Вихід на визначений рівень самосвідомості неможливий без знання і володіння рефлексивними процесами. Високий рівень самосвідомості стимулює творчу активність і опосередковує формування внутрішніх мотивів і цінностей.

Рефлексія спрямована на розвиток самосвідомості: на осмислення й орієнтацію дій суб'єкта (інтелектуальна рефлексія), на самоорганізацію, рух через самопізнання, самоаналіз себе, свого стану – внутрішніх психічних актів, власних форм і передумов, своєї розумової діяльності, цілісного "Я" (особистісна рефлексія) і через осмислення (аналіз) людиною особистості і діяльності партнера по спільній діяльності, взаємовідбиття суб'єктами один одного (міжособистісна рефлексія).

Теза про зв'язок творчої діяльності з рефлексією доведений у багатьох філософських і психологічних дослідженнях (В. Давидов, Я. Пономарьов, І. Семенов та ін.). Учені вказують на те, що рефлексія містить у собі як критичні, так і евристичні початки: вона виступає джерелом нового знання. Встановлено, що провідна пізнавальна функція рефлексії реалізується як усвідомлення засобів рішення поставлених задач через визначення шляхів їхнього пошуку. Головна функція рефлексії – забезпечити стійкість включення "Я" у цей процес (М. Алексєєв, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська й ін.). З рефлексивним рівнем самосвідомості пов'язані самоаналіз, самооцінка і самоконтроль кінцевих результатів творчої діяльності з метою корекції і самовдосконалення цієї діяльності [6].

Отже, з розвитком професійної рефлексії у майбутнього вчителя ми пов'язуємо можливість рішення багатьох кардинально важливих питань: підготовки майбутнього фахівця до духовно-творчої самореалізації, що виявляється насамперед у відході від шаблонів і стереотипів; у виробленні програми вимог до себе, до процесу і результатів діяльності; усвідомлення вчителем змісту своєї професії; знаходження зацікавленого, критичного відношення до різних її аспектів; послідовного збагачення професійного досвіду і майстерності.

Професійно-особистісна рефлексія вчителя музики як якість особистості створює основу для наповнення його професійних дій ціннісним змістом, прагненням і здатністю до творчого пізнання і перетворення музично-педагогічної дійсності. При цьому суб'єктивно-особистісний аспект рефлексивних процесів і відносин у музично-педагогічній діяльності вчителя музики відповідає її емоційно-художній, естетичній сутності.

Кінцевою метою художньо-рефлексивної діяльності вчителя музики варто вважати не тільки усвідомлення власного внутрішнього механізму виконання тих або інших дій, розуміння іншого, але і наділення самої рефлексії особистісно-значущим змістом. Емоційний аспект рефлексивної діяльності вчителя музики відіграє важливу роль, оскільки він запускає в хід мотиваційні механізми, інтелектуальний потенціал, "підключає" інтуїцію і

т.д. Ці сутнісні особливості професійно-рефлексивного відношення знаходять конкретне вираження, наприклад, у створенні вчителем цілісної емоційно-художньої драматургії уроку, коли художньо-рефлексивна діяльність забезпечує пошук і реалізацію шляхів і засобів естетичної комунікації, вимагає від учителя музики прояву здатності до емоційно-естетичної ідентифікації власного "Я" з художнім світом музичного твору, до відображення в собі емоційно-психологічного стану класу, уміння залучити учнів до "самоспостереження" за своїми реакціями і діями, тобто до активного індивідуально-творчого рефлексування музики, коли музика стає предметом рефлексії вчителя й учня.

У широкому значенні професійна рефлексія є системоутворюючою якістю особистості вчителя музики, атрибутом його професійного мислення, фактором професійного становлення й удосконалення. У конкретнішому вираженні її сутність можна визначити як свідомий психічний процес, організований і здійснюваний за участю усієї сфери особистості вчителя-музиканта (художньо-інтелектуальної, емоційно-вольової і т.д.), як предмет вивчення, аналізу й удосконалення цілісної музично-педагогічної діяльності.

Ведуче функціональне значення рефлексії в розвитку творчої активності вчителя музики полягає в її особливому цілісному впливі на особистість учителя музики – його мотиваційно-ціннісну, інтелектуальну і діяльну сфери. Основна ознака рефлексивних проявів найбільше зв'язана із глибинними й одночасно "інтимними" сторонами особистості педагога-музиканта, з його індивідуальним темпераментом і з особливим особистісним розумінням "волі" і "творчості". Результатом є не тільки удосконалення професійної майстерності, але і з'ясування особистісного сенсу життя, уявлення про свій внутрішній духовний світ. Збагачення професійного "Я" вчителя музики відбувається в ситуації рефлексивно-особистісної взаємодії з музикою, з учнями. При цьому рефлексія виступає як акт відображення вчителем музики почуттів, думок і дій учнів [7].

Виходячи з викладеного, при формуванні рефлексивного компонента творчої активності майбутніх учителів музики основні зусилля студентів повинні бути спрямовані на самоаналіз, самопізнання з наступною саморегуляцією і самоактуалізацією. Крім того, студентів варто привчати до регулярного аналізу діяльності і визначення свого місця в ній, до оцінювання своїх дій збоку.

Таким чином, рефлексія майбутнього фахівця як його внутрішня психічна діяльність спрямована на самопізнання й осмислення ним свого духовного світу, власних дій і станів, ролі і місця у праці. Самопізнання є первісним етапом самовдосконалення, власне, того, до чого ми повинні невпинно готувати студентів. А самовдосконалення неможливе без вибудовування визначеної життєвої стратегії. Немоżliво навчитися правильно мислити, розподіляти час, спілкуватися, тим більше правильно діяти, якщо всі ці окремі життєві процеси не зв'язані в єдину життєву стратегію, що, крім основної життєвої мети, визначає і спосіб її досягнення [8]. Відповідь на питання про сенс життя може дати сам процес життя, його організованість і наповненість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаревская Е.В., Кульневич С.В. Педагогика: личность в гуманистических теориях и системах воспитания. – Ростов-на-Дону: Творческий центр "Учитель", 1999. – 560 с.
2. Деркач А.А., Кузьмина Н.В. Акмеология: пути достижения вершин профессионализма. – М.: РАГС, 1993. – 23 с.
3. Деркач А.А. Методолого-прикладные основы акмеологических исследований. – М., 1999. – 392 с.
4. Реан А.А. Рефлексивно-перцептивный анализ в деятельности педагога // Вопросы психологии. – 1990. – № 2. – С.30 – 43.
5. Современный философский словарь / Под ред. В.Е. Кемерова. – М., 1996. – 608 с.
6. Кулюткин Ю.Н., Сухобская Г.С. Индивидуальные различия в мыслительной деятельности взрослых учащихся. – М.: Просвещение, 1971.
7. Волчегурская Н.Б. Педагогическая культура учителя музыки: Дисс. ... канд. пед. наук. – Ростов-на-Дону, 1996. – 172 с.
8. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.

Матеріал надійшов до редакції 16. 03. 2005 р.

Луценко В.В. Рефлексивный компонент в структуре творческой активности личности будущего учителя музыки.

В статье с позиции акмеологии рассматривается рефлексивный компонент творческой активности будущего учителя музыки.

Lutsenko V.V. Reflex Component in the Structure of Creative Activities of Prospective Teachers of Music.

The article considers the reflex component of creative activities of prospective teachers of music in terms of acmeology.